ДӘРІС 09

Түркі халықтарының концепттері: салыстырмалы аспект

Қазақ, түрік, өзбек және қырғыз тілдік әлемдерінің салыстырмасы

Дәрістің мақсаты

1. Тілдік әлем бейнесіндегі тарихи-мәдени сабақтастықты түсіндіру.

Оқу нәтижелері

1. Ортақ түркі макроконцепттерін мысалдармен түсіндіреді.
2. Қазақ, түрік, өзбек және қырғыз тілдік деректерін салыстырады.
3. Концептке лексикографиялық, паремиологиялық және фразеологиялық талдау жүргізеді.

Түйінді ұғымдар

1. Тілдік әлем бейнесі • этнотерминология

2. Ядро-периферия • концептуалды метафора • макроконцепт

Концепт: анықтамасы

1. Адам санасындағы білімді, бейнені және құндылықтық бағалауды біріктіреді.

2. Концепт сөз мағынасынан кең: тәжірибе мен мәдени ассоциацияны қамтиды.

Концепттің үш қабаты

Концепт құрылымы — үш қабат

ҰҒЫМДЫҚ Анықтама, лексикалық мағына

БЕЙНЕЛІК Ассоциация, елестету, метафора

ҚҰНДЫЛЫҚ Мәдени баға, аксиологиялық мән

«Жол» концепті: үшқабатты модель

«Жол» концептісінің тілдік бейнесі

ҰҒЫМДЫҚ Бағыт, қатынас жолы

БЕЙНЕЛІК Дала, сапар, өмір жолы

ҚҰНДЫЛЫҚ Тағдыр, бата, «Жолың болсын»

Ортақ түркі макроконцепттері

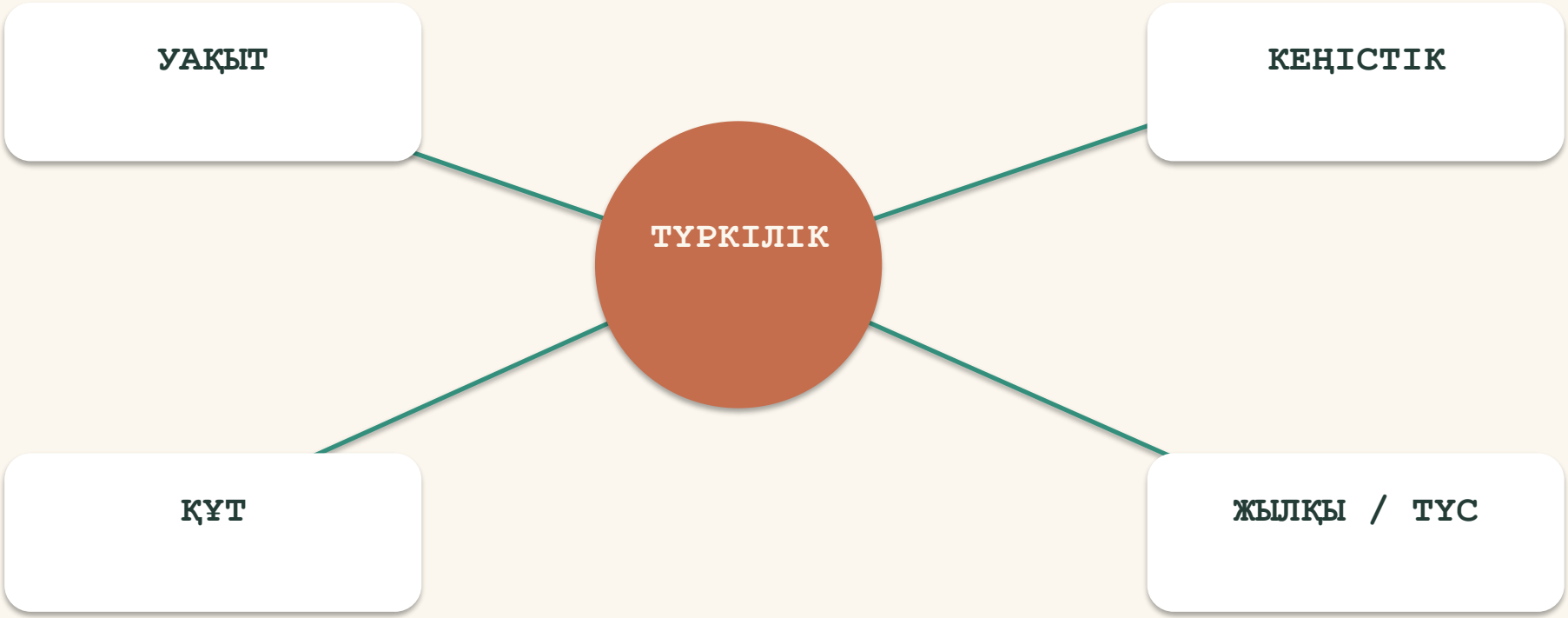

УАҚЫТ / ЗАМАН

1. Бейнелік модель: ағын, аттың жүрісі, жел.

2. Тілдік мысалдар: «Заман ағымы», «Уақыт шіркін жүйрік».

КЕҢІСТІК / МЕКЕН

Тілдік орта	Кеңістік ұғымы	Мағыналық реңк
Қазақ / қырғыз	Дала, атамекен	Туған жер, рухани байланыс
Түрік	Vatan	Отан, мекен
Өзбек	Yurt	Жұрт, мекен

ЖАН / РУХ / ҚҰТ

1. Тіркестер: «Құты қашты», «Құтты болсын».

2. Түрік тіліндегі салыстырылатын қолданыс: «Kutlu olsun».

Жылқы — байлық, еркіндік, серіктестік бейнелерімен байланысты.

1. Көшпелі мәдени тәжірибе концепттің бейнелік мазмұнын күшейтеді.

2. Макроконцепт тарих, шаруашылық және дүниетаныммен ұштасады.

Ақ: тазалық, сүт, қасиеттілік мәндері.

АҚ	ҚАРА
Тазалық, сүт, қасиеттілік	Байырғылық, ірілік, киелілік
Ақ тілек, ақ жол	Қара шаңырақ, қара жер

Салыстырмалы талдау: үй / мекен

Қазақ тілі	Түрік тілі	Өзбек / қырғыз
Киіз үй, шаңырақ	Ev, yuva, ocak	Uy, oila / үй, түндүк
Атамекен, ошақ	Memleket	Үй-бүлө

Қонақ және тағдыр концепттері

Концепт	Қазақ / түрік	Өзбек / қырғыз
Қонақ	Қонақ / misafir	Mehmon / конок
Тағдыр	Жазмыш / kader, yazgı	Taqdir / тағдыр

Ерлік / батырлық концепті

Қазақша	Түрікше	Өзбекше / қырғызша
Батыр, ер	Kahraman, yiğit	Botir / баатыр
Хас батыр, балуан	Alp	Эр жүрөк

Концептті зерттеу алгоритмі

СӨЗДІК → **МАҚАЛ-МӘТЕЛ** → **ФРАЗЕОЛОГИЯ** → **МЕТАФОРА**

Концепт мазмұнының ұғымдық, бейнелік және құндылық қабаттары анықталады.

Ортақ тамыр түркі дүниетанымында ұқсас макроконцепттер туғызады.

1. Концепттің бейнелік және бағалау қабаттары мәдени ортаға сай өзгереді.

2. Салыстыру тіл, тарих және мәдениетті бірге қарастыруды қажет етеді.

Өзін-өзі тексеру сұрақтары

1. 2. Концепттің үш қабатын «Жол» арқылы түсіндіріңіз.
2. 3. Уақыт пен кеңістік концепттерін салыстырыңыз.
3. 4. «Құт» ұғымының тілдік көрсеткіштерін атаңыз.

Пайдаланылған дереккөздер

1. Асскольдов С.А. «Концепт и слово» (1928); Степанов Ю.С. «Константы» (2001).
2. Карасик В.И. «Языковой круг» (2002); Кубрякова Е.С. «Краткий словарь когнитивных терминов» (1996).
3. Лакофф Дж., Джонсон М. «Метафоры, которыми мы живем» (2004).
4. Қайдар Ә.Т. «Халық даналығы» (2004); Маслова В.А. «Когнитивная лингвистика» (2008).